Шәрәфли јарадычылыг јолу

(АБДУЛЛА ШАИГИН АНАДАН ОЛМАСЫНЫН 75 ИЛЛИЈИ ГАРШЫСЫНДА)

Маариф вә мәдәнијјәтимизин фәдакар хадимләриндән, әдәбијјатымызын көркәмли нүмајәндәләриндән бири олан гочаман әдиб, мүәллим вә инчәсәнәт хадими Абдулла Шаигин јарадычылыг јолу доғрудан да чох шәрәфлидир. Совет дөврүндә дә јорулмадан јазыб јаратмыш вә бир чох јахшы әсәрләр вермиш олан Абдулла Шаигин јарадычылыг јолу Бөјүк Октјабр сосјалист ингилабындан хејли әввәл башламышдыр.

Онун јарадычылыг јолуна илк гәдәм гојдуғу илләр, чар Русијасынын һәр јериндә, о ҹүмләдән Азәрбајҹанда ән гызғын иҹтимаи-сијаси һадисәләр баш верән илләр иди. Бу дөвр Бөјүк Октјабр сосјалист ингилабынын «баш мәшги» сајылан 1905-ҹи ил ингилабы дөврү иди. О дөврдә бүтүн Азәрбајҹанда вә хүсусән о заманкы Русијанын ән мүһүм фәһлә мәркәзләриндән вә гајнар ингилаб очагларындан бири олан Бакыда елә ҹошғун үмумхалга азадлыг һәрәкаты башланмышды ки, һәгиги әдәбијјат һеч бир сурәтлә бундан кәнарда гала билмәзди. Тамамилә тәбиидир ки, өлкәнин иҹтимаи-сијаси һәјатындакы һадисәләр әдәбијјатда да өзүнү көстәрирди. Һәјатда олдуғу кими әдәбијјатда да ики ҹәбһә: ингилаб вә иртиҹа ҹәбһәләри вар иди.

Истәр үмумијјәтлә әдәбијјатымызын, истәр онун ајры-ајры нүмајәндәләринин јарадычылыг јолуну нәзәрдән кечирдикдә, бу тарихи шәраити һәмишә јадда сахламаг лазымдыр.

Даһи мүәллимимиз Владимир Илич Ленин ингилабдан әввәлки рус әдәбијјатындан данышаркән, бу ҹәһәтә хүсуси әһәмијјәт вермишдир. Мәсәлән, Л. Толстојун бәдии әсәрләриндә 1861-ҹи илләрдәки јарымтәһкимчилик вәзијјәтиндә олан мүлкәдар вә кәндлиләр Русијасынын дүзкүн тәсвирини Ленин јүксәк гијмәтләндирмишдир. Ленин сијаси мүбаризә илә әдәбијјатын бағлы олдуғуну, ингилабдан әввәлки бир чох башга рус јазычылары һаггындакы фикирләриндә дә чох ајдын бир сурәтдә көстәрмишдир. О, Кертсен, Белински, Чернышевски кими тәрәггипәрвәр хадимләр сајәсиндә рус әдәбијјатынын ингилаби мүбаризәдә ојнадығы бөјүк ролу вә бүтүн дүнја мигјасында әһәмијјәтини хүсусилә гејд етмишдир.

О заманкы Азәрбајҹан әдәбијјатынын ән јахшы вә һәгиги нүмајәндәләри өз әсәрләриндә заманын ән ҹидди сијаси мәсәләләрини әкс етдирир, Русијада вә онун тә'сири алтында Түркијәдә, Иранда вә саир өлкәләрдә әмәлә кәлән ингилаби-демократик азадлыг һәрәкатына рәғбәт вә мәһәббәт тәблиғ едирдиләр. О заманкы әдәбијјатымызын һәгиги вә тәрәггипәрвәр нүмајәндәләри олан Сабирин, Ҹәлил Мәммәдгулузадәнин, Сәһһәтин вә башгаларынын әсәрләриндә биз бу азадлыг һәрәкатынын бәдии әксини көрүрүк. Лакин ејни заманда азадлыг дүшмәни олан истисмарчы-мүртәҹе гүввәләрин мәфкурәсини әкс етдирән «Фүјузат», «Шәлалә» вә саир динчи-милләтчи мәҹмуәләрин әтрафына топлашмыш көһнәпәрәст вә мүтәәссиб әдиб вә шаирләр дә вар иди. Бунлар дәбдәбәли, тәмтәраглы, заһирән бәзәк-дүзәкли әсәрләрилә бир јандан дини вә милли һиссләри ҹошдурмаға чалышыр, о бири јандан «ешг пәриләриндән», «мәһәббәт илаһәләриндән» шит-шит шеирләр јазырдылар. Һәм иҹтимаи-сијаси һәјатда, һәм дә әдәбијјатда белә кәскин мүбаризә кедән бир дөврдә јарадычылыг јолуна јеничә гәдәм гојан Абдулла Шаиг үчүн дүзкүн јолу әјридән сечмәк олдугча чәтин иди. Һәгиги тәрәггипәрвәр јазычылар өз әсәрләриндә «лору» бир дилдә фәһләдән, кәндлидән, торпаг, чөрәк мәсәләсиндән вә башга «ади» көрүнән мәсәләләрдән данышырдылар. Мүгабил тәрәф исә заһирән бәзәк-дүзәкли бир дилдә булутлардан, шәфәгләрдән, мәләкләрдән дәм вурурду. Әлбәттә, кәнҹ бир шаир үчүн бунлара алданмамаг олдугча чәтин иди. Лакин буна бахмајараг, Абдулла Шаиг дүзү әјридән, јахшыны писдән сечә билди вә биз онун илк әсәрләриндә дөврүн габагчыл ингилаби идејалары илә сәсләшән парчалара раст кәлирик.

Мә'лумдур ки, әдәбијјатымызда ингилаби фәһлә һәрәкатына, фәһлә мөвзуна ҹидди мә'нада илк дәфә Сабирин шеирләриндә раст кәлирик. Онунла јанашы Аббас Сәһһәтин «Әһмәдин гејрәти» поемасы да бу мөвзуда јазылмыш илк ҹидди әсәрләрдәндир. Абдулла Шаигин мәшһур «Мәктуб јетишмәди» һекајәси дә бу илк әсәрләр сырасында сајыла биләр. 1908-ҹи илдә јазылмыш бу һекајә Азәрбајҹан әдәбијјатында фәһлә һәрәкаты мөвзуунда јазылмыш илк әсәрләр ичәрисиндә ән јахшыларындан биридир. Һекајәдән кәтирилән парча мүәллифин идејасыны вә әсәрин иҹтимаи-сијаси истигамәтини чох ајдын көстәрир:

«Танрыверди вә Сәфәр чәкдикләри торпағы бошалдыб јенидән долу гујуја бурахдығдан сонра Танрыверди:

— Ај аға,—деди,—билирсән ки, гујунун инди чәтин вахтыдыр, әждаһа кими ағзыны ачыб гурбан истәјир. Инсаф да јахшы шејдир ахы..

Сәфәр Танрывердинин сөзүнү кәсдя, көз ишләдикҹә сыра илә дүзүлән нефт буругларына әлилә ишарә едәрәк, әлавә етди:

— Бах, бу јерләрин һәр кушәсинә ајаг бассан, һәр овуч торпағына газма вурсан, ишчи сүмүјү көрәр, ишчи фәрјады ешидәрсән. Бу уча евләрдә, исти отагларда наз вә не'мәт ичиндә јашајан...

Һачыгулу Сәфәрин сөзүнү кәсиб, ајагларыны јерә чырпараг бағыра-бағыра:

— Ҹаныныз чыхсын!—деди.— Пул газанмаг асандырмы? Сиз ҹаныныздан кечирсиниз, биз дә әтәк-әтәк пулумуздан...»

1905-ҹи ил ингилабы һәрәкатындан сонра иртиҹанын гүввәтләндији дөврдә белә әсәр јазмаг үчүн јалныз јазычылыг исте'дады дејил, һәм дә бөјүк ҹүр'әт вә фәдакарлыг лазым иди!

Абдулла Шаиг кәнд мөвзуунда јаздығы шеирләрдә дә, демәк олар ки, молланәсрәддинчиләрин јолу илә кедиб, кәнддә истисмарчыларла истисмар олунанлар арасындакы зиддијјәти әкс етдирмәјә чалышмышдыр. Онун 1913-ҹү илдә јаздығы «Әкинчи вә хан» ше'ри буна јахшы мисал ола биләр.

> Бундан даһа артыг һеч олурмиди чалышмаг?
> Һәр илдә габығ гојдум илантәк, јенә дә бах!
> Галдым гуру јердә јалаваҹ, сәрсәри, чылпаг,
> Күлмүр бизә бу чәрх, бу дөвран, сәнә гурбан.
> Сәбрим түкәниб, бағрым олуб ган, сәнә гурбан.

Сатирик планда јазылмыш бу шеир, Сабирин мәшһур «Балаҹа сәһнә» ше'ринә бир нөв нәзирәдир. Руһ вә идеја е'тибарилә она чох јахындыр. Ејни руһу биз Шаигин кәнд мөвзуунда јаздығы ҹидди маһијјәтли «Чөрәк дәрди», «Гыш кечәси», «Әкинчи», «Әкин нәғмәси» вә саир шеирләриндә дә көрүрүк.

Абдулла Шаигин билавасит, ачыгданачыға ингилаби мөвзуда јаздығы шеирләрдә онун идеја истигамәти чох ајдын көрүнүр. 1907-ҹи илдә јазылмыш «Нијә учду» ше'ри белә гуртарыр:

> Дурма даһа еј, едл, сәадәт булуду, јағ!
> Еј илдырым, әзминлә курулда јенә һәр ан!
> Еј күчлү күләк, сән дә гопар фыртына, туфан,
> Бу көһнә ҹаһаны тәмәлиндән учур анҹаг!

1908-ҹи илә аид шеирләри ичәрисиндә белә мисралар вардыр:

> Инанын, досларым, мәнә инанын.
> Бир заман мәһв олар бу истибдад,
> Галар анҹаг бу зүлмдән бир ад.

Бир ил сонра «Һәр шеј көһнә» сәрлөвһәли ше'риндә шаир јенә бу идејаны тәрәннүм едир:

> Булудлара бүрүнән еј күнәшли һүррийјәт!
> Битир бу зүлмләри, вер ҹаһана шанлы һәјат!

Нәһајәт 1905-ҹи ил ингилабынын Русија халгларына газандырдығы аз-чох наилијјәтләр дә арадан галдырылыб, гара бир иртиҹа һөкм сүрмәјә башладығы бир заманда,—1910-ҹу илдә Абдулла Шаиг «Заманын ингилабчыларына» сәрлөвһәли ҹәсарәт, ҹошғун бир инам вә мүбаризә руһу илә долу ше'рини јазыр:

> Һардасыныз, еј вәтән гајыгчылары?!
> Галды дәрја үзүндә јелкәниниз.
> Солдуму о чичәкли күлшәниниз?
> Еј елин шанлы һајгырыгчылары!
> Гәлбиниздә түкәндими ҹүр'әт?
> Фыртына, далға, ҹәнми јолларыныз?
> Јохса күчдәнми галды голларыныз?
> Јох, сөнәммәз о әзм, о гүввәт!
> Әлдә етмәк үчүн бөјүк әмәли,
> Горхмајын, ҹүр'әт илә галхышыныз,
> Фыртына, далғаларла чарпышыныз,
> Ирәли, гәһрәманларым, ирәли!
> Шәфәг атдыгда, ја даһа еркән,
> Инанын, саһилә дәмир атарыг;
> Бу гаранлыг думанлары ударыг,
> Сизи алгышлајар севимли вәтән!

Дөврүн ән габагчыл ингилаби идејаларыны тәрәннүм едән бу шеир, ејни заманда мүтәрәгги вә демократик идејалы рус ше'ри ән'әнәләринин Азәрбајҹанын ингилабдан әввәлки ше'ринә фајдалы тә'сирини көстәрир. Бу шеир Пушкинин тәхминән ејни шәраитдә јазылмыш мәшһур «Сибирә мәктуб» ше'ринин руһунда јазылмышдыр.

Өз дөврүнүн ирәлидә кедән шаир вә әдибләрилә бирликдә ингилаби азадлыг һәрәкатына, фәһлә-кәндли мәсәләсинә өз мүнасибәтини ајдын ифадә едән Абдулла Шаиг һәгиги бир сәнәткар кими бу габагчыл идеја истигамәтинә ардычыл бир сурәтдә садиг галыр.

Јалныз билавасит бу мөвзулара һәср едилмиш әсәрләриндә дејил, башга әсәрләриндә, заһирән тәбиәт тәсвиринә, мәишәт мәсәләләринә һәср едилмиш кими көрүнән шеирләриндә дә габагчыл иҹтимаи-сијаси идејалары ашыламаға чалышыр. Онун «Сон баһар» сәрлөвһәли бу кичик ше'ри бу ҹәһәтдән чох марағлыдыр:

> Һаны рәнкин чичәкләрин, а чәмән!
> Бир көзәл дәстә күл тутајдым мән.
> Суслу бүлбүлләрин, нәдән, орман?
> Поздуму иттифагыны о хәзан?
> Галды чылпаг јерин, јуван, ағаҹын,
> Бүрүнүб чән думанла дағ, јамаҹын
> Бахышын кимдән истәјир имдад?
> Сәбр гыл, етмә бу гәдәр фәрјад!
> Гәһрәманәнә бир гәдәр дајанын,
> Инанын, сиз дә мән кими инанын:
> Јох олур гар, боран, күнәш дә доғар!
> Јетишәр гырмызы, севимли баһар!

Бу шеирдә, мәсәлән, рус ше'ринин ән јахшы нүмајәндәләриндән олан Лермонтовун «Јелкән», «Булутлар» вә саир шеирләриндә олдуғу кими, дәрин иҹтимаи мә'на вә идеја вардыр.

Абдулла Шаиг мәишәт, гадынын вәзијјәти, аилә һәјаты мөвзуларында јаздығы әсәрләриндә дә һәјаты дүзкүн әкс етдирмәк, һәгигәти ачы олса да ачыг ифадә етмәк јолу илә кетмишдир. Ингилабдан әввәл Азәрбајҹан гадыны һүгугсуз, дүнја ишығына һәсрәт, әзаб вә изтираблар ичиндә боғулдуғу бир заманда буржуа шаирләри ону шит вә алабәзәк бојаларла бәзәјирдиләр. Азәрбајҹанын һәгиги әдиб вә шаирләри, о ҹүмләдән Абдулла Шаиг исә бунларын тамамилә әксинә олараг, Азәрбајҹан гадынынын һәгиги вәзијјәтини олдуғу кими көстәрмәјә чалышырдылар. А. Шаигин «Нишанлы гыз» сәрлөвһәли кичик ше'ри буна сәҹијјәви бир мисал ола биләр:

> Зүлмәт кечәдә нишанлы бир гыз
> Бир һүзн, кәдәр ичиндә јалныз,
> Атәшли дүшүнҹәләрлә инләр,
> Бәхтиндән узун шикајәт ејләр...

Вур-тут он сәккиз мисрадан ибарәт олан бу хырдаҹа шеирдә һеч бир сүжет хәтти, инкишаф едән һадисә вә характерләр јохса да, чох һәјәҹанлы, олдугча тә'сирли бир мәзмун вә мә'на вар: гаранлыг бир кечәдә отуруб бармағындакы нишан үзүјүнә баха-баха өз ачы талејини дүшүнән бәдбәхт бир гыз...

> Сөјләр: бу үзүк мәнә нишандыр,
> Көнлүн тәк онун да бәхти гандыр!
> Ата-ана да мәнә јад олмуш,
> Һәр ан ишим аһ-фәрјад олмуш...
> Еј талејим, етмә кәл мәнә наз,
> Ган гусмаға нејләрәм гызыл тас!...

Мүәллифин тутғун, лакин тә'сирли бојаларла тәсвир етдији бу ҹанлы лөвһә ән сәрт үрәкләри дә һәјәҹанландырмаја билмәз.

Азәрбајҹан гызларынын, кәлинләринин, аналарынын вә үмумијјәтлә истисмар олунан јохсул инсанларын һәгиги вәзијјәтини көстәрән бу ҹүр ҹанлы лөвһәләри биз А. Шаигин «Чөрәк дәрди» ше'риндә вә ингилабдан әввәлки һәјаты әкс етдирән һекајәләриндә дә көрүрүк.

Абдулла Шаигин һәгиги вәтәнпәрвәр, һәгигәтпәрәст бир јазычы кими Вәтәнә вә халга олан дәрин мәһәббәт вә сәдагәт һиссилә јаздығы әсәрләр, әлбәттә, вахтилә охуҹулара дәрин тә'сир бағышламыш, онлары даһа јахшы һәјат уғрунда мүбаризә апармаға руһландырмышдыр.

Абдулла Шаигин јарадычылыг јолунун ән чәтин мәрһәләси мәһз Бөјүк Октјабр сосјалист ингилабындан әввәлки мәрһәләдир. Бу мәрһәләдә о, Азәрбајҹанын демократик-тәрәггипәрвәр јазычылары: Сабир, Ҹәлил Мәммәдгулузадә, Сәһһәт, Нәриман Нәриманов, Әбдүррәһимбәј Һагвердијев, М. С. Ордубади кими нүмајәндәләрилә бир јолла кетмишдир вә бу јол ону кәтириб совет әдәбијјатынын кениш вә ишыглы јолуна чыхармышдыр.

Азәрбајҹанда Совет һакимијјәти гурулдуғу илк күнләрдән башлајараг Абдулла Шаиг дә ҹошғун бир рәғбәт вә мәһәббәтлә јени совет әдәбијјаты, маариф вә мәдәнијјәтини јараданлара гошулду. Шеирләрилә, һекајәләрилә, п'есләрилә, дәрсликләрилә—бир сөзлә бүтүн варлығы илә совет халгына, совет Вәтәнинә хидмәт етди. Абдулла Шаиг бөјүк Сабир вә Сәһһәтлә бирликдә јени Азәрбајҹан ушаг әдәбијјатынын баниләриндән бири олдуғу кими, Азәрбајҹан совет ушаг әдәбијјатынын ән фәал јарадычыларындан биридир. О, совет дөврүндә јазылмыш һекајәләрин, повестләрин, п'есләрин мүәллифидир. Бунларын һамысындан башга, Абдулла Шаиг сөзүн ән кениш мә'насында бир мүәллимдир. О, совет әдәбијјатынын кениш вә ишыглы јолунда өз дүнәнки шакирдләри, бу күнкү гәләм јолдашлары олан Азәрбајҹан совет јазычылары илә бир сырада мөһкәм аддымларла кедир.

Биз она бу јолда узун илләр јарадычылыг мүвәффәгијјәтләри арзу едирик. А. Шаиг јазыб-јаратмаг әзминдә олан, өз вәтәнини һәдсиз севән сәнәткардыр. Шеирләриндән бириндә о, шаир Сәмәд Вурғуна мүраҹиәтлә һаглы олараг дејир:

> Вурғунум— кет-кедә ҹәнҹләшир көнүл,
> Өмрүмүн бағчасы ачыр гөнчә күл...
> Санмајын сачларым ағармыш, боздур,
> Бағчада күлләрдән гонан ағ тоздур.
> Бир тәзә баһарам, дүшсәм дә гыша,
> Чичәкли дағларла кирдим јарыша
> Архамы дајадым ағыр елләрә,
> Ујмадым буланыг ахан селләрә.
> Елими, өлкәми севән гәлбим вар,
> Ҹанымдан артыгдыр бу ел, бу дијар!...

М. РЗАГУЛУЗАДӘ.